

Поштовани скупе, изузетна ми част што сам вечерас са вама. Вечерас Ниш има огроман разлог да се са поносом сећа. Овај град се вечерас сећа једне епске епохе свога постојања. Ниш вечерас обележава 100-годишњицу свог ослобођења у Великом рату. Овај рат представља симбол пораза човечности у људима, симбол страдања и пропадања, али и симбол васкрснућа. У парадигми Великог рата налази се и судбина Ниша.

У тренутку кад су намере Аустроугарске према Србији постале очигледне, а опасност непосредна, 25. јула 1914. године српска влада је одлучила да своје седиште премести у Ниш. Тако је Ниш постао престоница Краљевине Србије само пар дана пред почетак Првог светског рата. У њему се налазила краљевска породица Карађорђевић, Народна скупштина и Влада. Како је забележио један Швајцарац који је умногоме задужио српски народ, др Лудовик Хиршфелд: „Ниш је био, источњачка варош, где се бекством склонио остатак државности Србије на издисају“. Поред највиших представника државне власти и мноштво избеглица, у граду су била и страна дипломатска представништва, разне институције и друштва, велики број српских и југословенски настројених интелектуалаца, бројни новинари, писци, шпијуни и остали.

Ратну 1914. годину Ниш је проживљавао врло бурно. Једина радост биле су му вести о победама српске војске, а све остало било је поражавајуће. Ипак, сви су признавали да у граду буја живот и да се упркос тешкоћама примећује воља за отпором и борбом.

На овом месту где ми у овом тренутку стојимо, поштовани скупе, на месту Градске куће, налазио се Краљев двор. Назив Краљев двор овај објекат је носио од времена краља Милана Обреновића и ослобођења Ниша од Османлија пре равно 140. година. Тај Краљев двор је изгорео за време бугарске окупације Ниша 1917. Од јула 1914. до октобра 1915. године, када је Ниш био ратна престоница Србије, у Краљевом двору биле су смештене бројне стране мисије. Најлепше и најбоље уређене просторије користило је руско императорско посланство на чијем челу је био кнез Григорије Николајевич Трубецки. То није било случајно јер је у то време руска војна и хуманитарна помоћ била нешто што је животни значило Србији.

У згради Универзитета, познатијој као Бановина, која је на 300 метара од нас, било је седиште Владе Краљевине Србије. На месту председника Владе и министра иностраних послова био је вероватно највећи српски политичар 20. века, Никола Пашић. У згради Бановине се водила дивовска дипломатска борба и све светске престонице које су на било који начин биле укључене у светски рат слале су своје представнике у ту зграду, на обали Нишаве, да расправљају о судбини Балкана и Европе.

У Официрском дому, који је удаљен 250 метара одавде, се на седницама Народне скупштине одлучивало о будућности народа и државе. Те далекосежне одлуке Народне скупштине утичу и дан данас на нас, савременике, који овде стојимо. У Официрском дому донета је 7. децембра 1914. године чувена *Нишка декларација*. Декларација је означавала почетак отелотворења историјског концепта стварања југословенске државе чија ће се реализација привести крају 1. децембра 1918. Пола године након усвајања Нишке декларације, маја 1915. донета је *Нишка резолуција* којом је потврђена југословенска политика.

У згради Радио Ниша, кући породице Попић, која се налази на 450 метара од овог места, био је ратни дом краљевској породици Карађорђевић.

На месту данашње Главне поште у Вождовој улици, на 300 метара од нас, налазио се хотел Европа. Док је био на ручку у „Европи“, Николи Пашићу је уручен телеграм којим је Аустроугарска објавила рат Србији. Његове речи биле су: „Аустрија нам је објавила рат. Наша је ствар праведна. Бог ће нам помоћи.“

У хотелу Европа као и у хотелу Оријент, који се налазио у близини, а и у осталим нишким кафанама су се могле срести многе познате личности тога доба: Стојан Новаковић, Мика Петровић Алас, Александар Белић, Станоје Станојевић, Вељко Петровић, Бранислав Нушић, Јован Цвијић, Слободан Јовановић, Николај Велимировић, Анте Трумбић, Франо Супило и други. Њихова појава је на узнемирени град деловала умирујуће.

Ниш је у 1914. и 1915. години био и „град болница“ са више хуманитарних мисија са разних континената. Пегави тифус је немилосрдно косио људске животе и донео је огромне патње. У граду је у јеку епидемије било више десетина лечилишта.

На површини од неколико стотина квадратних метара града Ниша, у том кратком временском трајању од 15 месеци, до октобра 1915. када је град евакуисан испред надолазеће бугарске окупационе војске, исписана је јединствена и непоновљива историја града и српског народа у целини.

Доласком окупационих власти, живот грађана Ниша постао је ужасан, али се никад није губила нада у слободу. Бугарски Војни генерални гуверман Морава са седиштем у Нишу био је извор зла за српски народ овог дела Србије. Кулминацију представља избијање Топличког устанка 1917. године и његово гушење. У Нишкој тврђави на месту стрељања налази се спомен обележје стрељаним родољубима Топличког устанка. Кад смо код Тврђаве треба поменути сусрет два монарха, немачког цара Вилхелма II и бугарског цара Фердинанда, из јануара 1916. године и војне параде одржане у Нишкој тврђави у њихову част.

После пробоја Солунског фронта и капитулације Бугарске на крају септембра 1918. српске трупе су хрлиле да чим пре ослободе своју отаџбину. Операција за ослобођење Ниша трајала је од 2. до 12. октобра.

Остала је забележена једна анегдота везана за Нишку операцију: Војвода Петар Бојовић који је командовао Првом армијом, добио је наређење команде да заустави напредовање ка Нишу и сачека појачање. Међутим, хтео је да послуша глас војника. Постројио је јединицу и саопштио јој одлуку Врховне команде. Испред строја је иступио каплар:

„Господине генерале, војник Милисав понизно се јавља. Могу ли да Вам се обратим?“

„Реци војниче“, одговорио му је изненађено Војвода.

„Ја због љутог Швабе и Бугарина нисам видео кућу три године. Остала ми стара мајка, жена и двоје нејаке деце – најстарије је тек проходило када сам га последњи пут видео. Боли то, али то се некако истрпи. Благи Бог и Свети Никола о њима брину, када ја већ нисам ту. Али генерале, ја славу Светог Николе не славим кући већ четврту годину. Или ћу ове године упалити славску свећу у свом дому или ме неће бити! Ја само толико, а ти си власт па пресуди. Или ме шаљи на вешала због ових мојих речи или ме пусти Шваби на метак, а ја ћу се већ снаћи да упалим Свецу свећу како доликује и Бог заповеда.“

Војвода се само тихо окренуо и позвао ађутанта наредивши му да Врховној команди пошаље следећи телеграф:

„Српски војник је наредио јуриш на Ниш. Стоп.

Наређење ће бити извршено. Стоп.

Генерал Бојовић.”

Хвала!